

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia (rahvuslik tekstiil)

Kristi Sarap

20. SAJANDIL EESTIS VALMISTATUD *LAMMASKARUDE* UURIMUS

JA

VILDITUD MATERJALIST MÄNGUKARUDE VALMISTAMINE

Lõputöö

Juhendaja: Astri Kaljus, MA, rahvusliku tekstiili lektor

Viljandi 2024

Resümee

Lõputöö „20. sajantil Eestis valmistatud *lammaskarude* uurimus ja vilditud materjalist mängukarude valmistamine” kirjeldab vanade lambanahast karude valmistamisel kasutatud materjale ja ühendusvõtteid, mille inspiratsioonil valmistatakse kuuest mängukarust koosnev kollektsioon „Sõpruskond”. Uurimuse läbi vaadeldi 27 muuseumides ja erakogus olevat lammaskaru. Uurimustöö koosneb sissejuhatuses ja neljast peatükist. Esimene peatükk annab ülevaate mängukarude tekkest ja kujunemisest möödunud sajandil. Teises peatükis kirjeldatakse kogudes hoitavaid *lammaskarusid*, täheldades kasutatud materjale ja ühendusvõtteid. Kolmandas peatükis põhjendatakse praktilise töö osana kasutatava materjali valikut ja eeltööde protsessi materjali valmimisel. Neljandas peatükis antakse ülevaade mängukarude kollektsiooni teostamisest, mille tulemusena valmistatakse, viis viltmaterjalist mängukaru ja viiakse läbi teostuse analüüs.

Abstract

The thesis Study of sheepskin bears made in Estonia in the 20th century and making toy bears from felt material describes the materials and techniques used in making old sheepskin bears, upon which a collection of six toy bears called Circle of Friends is based. The study examined 27 sheepskin bears held in museums and private collections. The research consists of an introduction and four chapters. The first chapter provides an overview of the emergence and development of toy bears in the past century. In the second chapter, the sheepskin bears held in collections are described, noting the materials and techniques used. The third chapter justifies the selection of materials used as part of practical work and outlines the preparatory process for material preparation. In the fourth chapter, an overview is provided of the implementation of the toy bear collection, resulting in the creation of five felt toy bears, followed by an analysis of the execution.

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Kaisukarude tekkelugu maailmas.....	6
1.1 Kaisukarude käekäik ja muutumine läbi 20. sajandi.....	7
1.2 Vanad klassikalised mängukarud.....	7
1.3 Lammaskarud tänapäeval Eesti muuseumides ja erakogus.....	8
2. Lammaskarude esemevaatlus.....	8
2.1 Tartu Mänguasjamuuseumi lammaskarud.....	9
2.2 Eesti Rahva Muuseumi ja Tallinna Linnamuuseumi lammaskarud.....	12
2.3 Erakogu lammaskarud.....	14
3. Lambavillast mänguesemed.....	16
3.1 Materjali valiku põhjendus mängukarude valmistamiseks.....	16
3.2 Viltmaterjali valmistamine.....	17
3.3 Viltmaterjalist esemete hooldus.....	20
4. Viltmaterjalist mängukarude valmistamine.....	21
4.1 Mängukarude valmistamisel kasutatud töövõtted ja kinnitused.....	24
4.2 Mängukaru lisadetailide valmistamine.....	25
4.3 Järeldused.....	27
Kokkuvõte.....	28
Kasutatud kirjandus.....	29
LISA 1. Terminid.....	31
LISA 2. Tartu Mänguasjamuuseumi ekspositsiooni lammaskarud.....	32
LISA 3. Heli Männi erakogu lammaskarud.....	34
LISA 4. Intervjuu küsimused Heli Männiga.....	36
LISA 5. Töövahendid viltmaterjalist mängukarude valmistamiseks.....	37
LISA 6. Mängukaru valmistamise tööjuhend.....	38
LISA 7. Fotod.....	43

Sissejuhatus

Mängu- ja kaisukarud on olnud lastele esimesteks mänguasjadeks rohkem kui 120 aastat. Mängukarusid on peetud oma parimaks sõbraks, kellele sai laps usaldada oma saladused ja mured. Karud olid lastele heaks mängukaaslaseks ja pakkusid turvatunnet. Kaisu- ja mängukarude tulemist seostatakse autoritaarse kasvatus perioodi lõpuga, mis asendus lapsesõbralikuma ühiskonna algusega. „*Lapse sajandiks*” nimetatud 20. sajandi alguses hakati mänguasjadele rohkem rõhku panema ja valmistama. (Toomet, 2009, lk 9)

Eestis oli üheks naturaalseks materjaliks mängukarude valmistamisel lambanahk. Lambanahast õmmeldud mängu- ja kaisukarusid on selle järgselt nimetatud *lammaskarudeks*. (Toomet, 2009, lk 58–59)

Tänapäeval võib leida suurel hulgal lastele valmistatud mängukarusid, millest suur osa pärineb erinevatest mänguasjatööstustest üle maailma. Materjal, millest karud valmistatakse on lai, kuid enim on kaubanduses saadaval sünteetilisest materjalist valmistatud mängukarud.

Käsitööna mängukarude valmistajate arvu ei ole Eestis teada, kuid Evelin Rikma lõputöös, mis on tehtud rahvusliku tekstiili erialal Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis on välja toodud seitse karukuntniku aastast 1990, kes valmistavad erinevaid mängu- või kaisukarusid. Karud valmivad loominguna ega ole tulu teenimise eesmärgina. Karukuntnike seas on välja toodud Keret Altpere, kes kasutab mängukarude valmistamisel lambavilla. (Rikma, 2011, lk 28–35)

Tänapäeval on Eestis lambakasvatus hoogustunud ja suurepärase omadustega villa saadaval rohkem kui ühiskond sellele kasutust leiab. (Matsin, Tali, Kabun & Kool, 2022, lk 208)

Minu huvi lambavilla kasutamise vastu on välja kasvanud seminaritööst 2023. aastal, mille uurimus oli „Eestis peetavate Ouessant minilammaste vill ja selle viltimine”. (Sarap, 2023) Töö eesmärk oli viltida Eestis peetavate Ouessant (OU) minilammaste villa ja välja selgitada villa sobivus viltimiseks.

Oma töös tuginen Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemias (TÜ VKA) 2022.–2023. aastal tarbetekstiili aines valminud toote kolleksioonile „HOITUD”, mida juhendas Merle Suurkask. Kolleksioon koosneb kuuest beebivoodi karusselist, mille peategelasteks on väikekarud. Väikekarude kolleksioon sündis mõttest pakkuda minilammaste villast valmistatud naturaalselt ja loodusliku toodet väikelaste vanematele sõnumiga „*Väikestelt kõige pisematele*”. Esimese kolleksiooni järgselt valmis idee teha loov-praktilise lõputööna teine mängukarude kolleksioon, mis osaleks Tartu Luterliku Peetri Kooli (TLPK) lasteaia laste igapäeva mängus.

Lõputöös viin läbi esemelise uurimuse muuseumide ja erakogu andmete põhjal valmistatud mängukarude kohta, mis on õmmeldud ehtsast lambanahast Eestis 20. sajandi esimeses pooles.

Lõputöö eesmärgiks on kirjeldada 1920.–1964. aastatel õmmeldud lambanahast mängukarusid ja välja selgitada, kuidas neid on valmistatud. Anda ülevaade valmistamisel kasutatud materjalidest, kehaosade kinnitusviisidest ja pisidetailidest. Töö praktilise osana valmis *lammaskarudest* inspireeritud mängukarude kollektsioon ”SÕPRUSKOND”.

Kollektsiooni näitel soovin oma panuse anda Eestis peetavate minilammaste villa kasutamiseks ja rikastada naturaalsest materjalist valminud esemetega laste mängukeskkonda.

Käesolevas lõputöös ei ole käsitletud ühegi museaali koopiat, kuid mängukarud on inspireeritud Tallinna linnamuuseumi numbrita 100 aastasest *lammaskarust*.

Loov-praktilises töös soovin vastuseid leida järgmistele küsimustele:

1. Missugused olid 20. sajandi esimeses pooles Eestis õmmeldud lambanahast kaisu- ja mängukarude valmistamise viisid, kinnitused ja materjal?
2. Missuguseid mängukarusid saab valmistada naturaalsest materjalist vanade *lammaskarude* näitel?
3. Missuguseid lõikeid, ühendus- ja kinnitusvõtteid kasutada naturaalse vilditud kanga puhul mängukarude valmistamiseks?

Lõputöö koosneb kahest osast, millest üks osa käsitleb esemeuurimust ja teine praktilist teostust. Töös kasutan esemevaatlust ja eksperimentaalset meetodit, mille järeldustest annan empiirilise kirjelduse ja kokkuvõtte. Vaatluse põhjal koostatud kirjeldus tugineb kolme muuseumi ja ühe erakogus uuritud esemetele. Praktiline eksperiment koosneb eeltööde kirjeldusest ja mängukarude valmistamisest. Valimisse on kaasatud kõik kogudes hoiustatavad 27 lambanahast ja 1 villast mängukaru. Esemevaatlus ja kirjeldus on koostatud kogude kaupa järgnevalt: Tartu Mänguasjumuuseumist (TMMM) 14, Tallinna Linnamuuseumist (TLM) 3, Eesti Rahva Muuseumist (ERM) 1 ja Heli Mäni erakogust 10 lambanahast mängukaru. Lambanahast karude uurimuse täiendamiseks intervjuerisin mänguasja kollektsionääri, Heli Mändi.

Lõputöö koosneb neljast peatükist, millest esimene tutvustab kaisukarude tekkelugu ja arengut maailmas. Kirjeldan *Teddy*-karude olulisust ühiskonnas, muutumist ja arengut erinevates maailma paikades.

Teises peatükis annan ülevaate 27 *lammaskarust* ja ühest lambavillast valmistatud karust, mis on hoiul muuseumides ja ühes erakogus. Esemevaatluse järgselt annan ülevaate valmistamisel kasutatud materjalidest, õmblus- ja kinnitusvõtetest ning teen järeldusi eseme säilivusest. Töös vaatlen esemetel nähtavaid lõikeid ning annan minimaalse ülevaate kasutatud lõike detailidest.

Kolmandas peatükis kirjeldan naturaalseste mänguasjade eeliseid ja põhjendan kasutatava materjali valikut. Annan ülevaate alusmaterjali valmistamiseks tehtud eeltöödest ning jagan soovitusi esemete hoolduseks.

Neljandas peatükis kirjeldan mängukarude valmistamise protsessi etapiviisiliselt ja lisan tulemused koos järeldustega.

Töös kajastatud joonised ja fotod on minu tehtud kui ei ole teisiti märgitud.

1. Kaisukarude tekkelugu maailmas

Esimese kaisukaru tulemine seostub 1902. aastal Ameerika Ühendriikides presidendiks olnud *Theodore Roosevelti* jahilkäiguga, mille ajal püüti kinni musta värvi karu ja seoti puu külge, et president lõpetaks karu elu. Presidendile ei olnud selline teguviis vastuvõetav ning ta keeldus karu hukkamast. Jahilkäiku kajastati artiklina tolle aegses *Washington Postis* ning illustreerivalt kujutleti ajalehes presidenti, kes tõstab keelduvalt käe karupoja hukkamiseks. Ilmunud lugu kõnetas miljoneid inimesi ning olukorda kasutas osavasti ära New Yorgis tegutsev poepidaja *Morris Michtom*, kelle naine *Rose* õmbles varasemalt müügiks pehmeid mänguasju ning pani õmmeldud kaisukaru poe vaateaknale. Ameerika esimese kaisukaru juures oli silt "*Teddy's Bear*", millest sai algas karuhullus. Asutati esimene kaisukaru firma *Ideal Novelty and Toy Company*. Saksamaal Giengenis asus Margaret Steiffi töökoda, milles valmistati täidetud pehmeid mänguloomi 1880. aastast. 1902. aasta lõpus valmis liikuvate käppadega armsa välimusega kaisukaru, kes istus tagajalgadel. Kaisukaru sündis korraga nii Saksamaal kui ka Ameerika Ühendriikides, mille tõttu vaieldakse tänaseni esimese kaisukaru õiguste üle. (Toomet, 2009, lk 12–13)

1903. aasta märtsis toimus Leipzgis mänguasjameses, kus oli esindatud uue väljanägemisega mängu- ja kaisukaru. Messil nähtud karu oli ülimenukas ning tellimusse anti 3000 karu korraga. Mõned aastad hiljem oli Ameerikas kasvanud karude läbimüük miljoni eksemplarini. Kaisukaru hullus oli alanud, mis haaras endaga kõik ühiskonnakihid ja vanused. Kaisukarude tähtsus oli sedavõrd oluline inimese elus, et koos jäädvustati fotosid ja neil oli koht isegi daamide käekottides. Mujal maailmas loodi hulganisti erinevaid mängu- ja kaisukarude firmasid, kes kõik püüdsid omanäolisi karusid luua või täiustada. (Toomet, 2009, lk 14)

Saksa keelne väljaanne „*Teddybären*” kirjeldab karuhulluse ajastut viisil, mil täideti karude nõudlust ega pööratud tähelepanu esemete märgistamisele. Mängukarusid kopeeriti üksteise pealt ning hilisem identifitseerimine põhines fotodele või juhusliku alusel. Kvaliteetseid karusid valmistas Steiff, mis vallutas enamuse Ameerika turust ja on tänaseni tegev mänguasja valdkonnas. Kuna karu valmistajaid oli palju eristas Steiffi töökoda oma kaisukarud metallist nõõbiga, mis kinnitati karudele kõrva külge. Metallist nõõp eristab Steiffi töökojas valmistatud mängukarusid tänaseni. (Grey, G & M. 1997, lk 10)

Esimese maailmasõja alguseks (1914. a) kuulusid miljonite inimeste südamed kaisukarudele, mis leidsid oma uue elupaiga paljudes kodudes ustava ja truud sõbrana. (Toomet, 2009, lk 14)

1.1 Kaisukarude käekäik ja muutumine läbi 20. sajandi

Saksamaa eksportis kõige suuremas hulgas kaisukarusid Euroopas. Esimene maailmasõda pärssis karude toodangut tugevalt, mis omakorda andis võimaluse karusid toota teistes Euroopa riikides. Kaisukarude kuldajaks kujunes 1920.–1930. aastad peale esimest maailmasõda kui toodang taas elavnes, selleks ajaks oli kaisukarul välja kujunenud kindel karu tüüp. Karudel oli armas lapselik nägu, millele tikiti käsiti nina ja küünised. Karu jäsemetel olid jalalabad, mis eristusid ülejäänud materjalist. Esmalt valmistati karud mohäärplüüsist, mis oli tehtud angoorakitsede villast, kuid juba 1930. aastal lisandus materjali valikusse kunistplüüs. Materjali vähese valiku tõttu olid karud täidetud, kas peene puulaastu, villa või kapok täidis materjaliga. Karude pideva täienduste ja uuenduste tõttu võis turult leida kõiksugu mängu- ja kaisukarusid. Toodeti erinevaid karu teemalisi tooteid nagu serviisid, kotid, muhvid ja nõöbid. Karuhullus ei möödunud ilma laulude ega raamatuteta, millest kuulsaim on “Karupoeg Puhh” 1926. aastal ilmunud A. A Milne’i kirjatrükk. (Toomet, 2009, lk 14–15)

Teise maailmasõja järgselt saabus taas kaisukarude turul langus. Muutunud maailma tõttu polnud enam miski endine ja muutus kaisukarude maailm. 1950. aastatel pöörati tähelepanu mänguasjade hügieenile, kaisukarude nägu muudeti lõikeliselt lamedamaks, käpad lühemaks ja keha tõtsakamaks, et karud oleks masinas pestavad. (Toomet, 2009, lk 16)

1.2 Vanad klassikalised mängukarud

Klassikalised vanad mängukarud valmistati naturaalsest materjalist. Vanad mängukarud on liigitatud kolme rühma: *ära armastatud karud*, klassikalised karud ja *lammaskarud*. Kõigil kolmel karuliigil on klassikalised karutüübi tunnused: väljaulatuv koon, väike selja küür, suuremad taga- ja peenemad esikäppad. Tihtipeale eristusid esi- ja tagakäpa otsad ülejäänud materjalist. (Toomet, 2010, lk 27–28)

Naturaalse materjalina võeti lambanahk kasutusele peale Teist maailmasõda 1920. aastate alguses, mil materjali puudus oli suur ja mänguasjade valmistamine vajas käepäraseid lahendusi. Esimesed lambanahast mängukarud valmistati Euroopas. Eesti muuseumides ja erakogudes olevad lambanahast karud on valmistatud peamiselt kodustes töökodades. (Toomet, 2009, lk 58)

Paljusid kaisu- ja mängukarusid nimetatakse *ära armastatud karudeks*. *Ära armastatud karude* nimetuse saavad need karud, kellel on karvkate kulunud, paljaks hõõrutud koon ja puudu võib olla nii mõnigi kõrv või silm. *Lammaskarudeks* nimetatakse karusid, mis on valmistatud ehtsast lambanahast. (Toomet, 2009, lk 58-60)

1.3 *Lammaskarud* tänapäeval Eesti muuseumides ja erakogus

Esimesed märkmed *lammaskarudest* on teada 1920. aastast või veelgi varasemast perioodist. Peamiseks tunnuseks on ehtne lambanahk, sisu on täidetud puitlaastude, saepuru, ajalehtede või puuvillase vati taolise materjaliga, mõnel üksikul juhul ka lambavillaga. 1920. aastate esimeses pooles valmistatud *lammaskarude* lõiked on lihtsad ja koosnevad tihti peale kahest kuni viieni kehaosa detailist. Karude üldkuju on pigem lihtne ja täidetud kergelt. Sajandi keskpaigas valmistatud karude lõiked on rohkemate detailidega ja sisu tugevalt täidetud. Tihedalt kaetud villakarvadega karudel on lõigete tuvastamine raskendatud ning mõnel juhul ka kehva seisukorra tõttu teostamatu. Suurem osa *lammaskarusid* on väljaulatuva koonu, liikuvate esi- ja tagakäpadega, põhimaterjalist eristuvate käpaotsade ning nõõbist silmadega. Nina- ja suu on valmistatud enamasti nahast, harva ka tikitud. Käpaotsad on õmmeldud, kas nahast või riidest materjalist, hilisemal perioodil on kasutatud ka kunstnahka. Liikuvate käppade kinnitamiseks on kasutatud puidust kettaid, traatvarrast, naela või nõõrühendust. *Lammaskarud* on kogutud muuseumidesse ja erakogusse, kas annetuse või ostetud erinevatest antikvariaatidest üle Eesti. Antikvariaatidest ostetud karude puhul ei ole võimalik kindlalt väita, et *lammaskarud* on Eesti päritoluga. TMMM- i ja kolleksionäär Heli Männi erakogus on mitmed sarnased *lammaskarud*, mis võivad oletuse ja vaatluse põhjal olla pärit samast väike töökojast või valminud sama õmbleja käe all. Vanadel *lammaskarudel* puudub meistrimärk, kuid on teada osade karude valmistajad.

1950. algus aastatest on teada lammaskarude õmbleja, Marie Lauri Viljandist, keda kutsuti *nukuneiuks*. Tema käe all on valminud teadmata hulk lambanahast karusid ja nukke. (Toomet, 2009, lk 60)

2. *Lammaskarude* esemevaatlus

Eestis hoiustatavate lambanahksete karude uurimus põhineb 20. sajandi algusest kuni keskpaigani kolme muuseumi ja ühe erakogu andmetel. Esemed on pärit aastatest 1920.–1968. Esemevaatlus on teostatud muuseumite ja erakogus olevatele lambanahast karudele. *Lammaskarude* kirjeldused põhinevad minu vaatlusel, koguhoidjate kommentaaridele ja Tiia Toometi karuraamatus välja toodud andmetele. Töös on välja toodud 27 lambanahast ja 1 villast *mängukaru* andmed.

Tartu Mänguasjamuuseumis (TMMM) on hoiul üle 300 mängukaru, millest 13 mängukaru on valmistatud ehtsast lambanahast ja 1 lambavillast. Lambavillast karu ei nimetata *lammaskaruks*, kuid oma töös soovin villakaru andmed välja tuua seoses töö praktilise osa teostusega. Andmete

kogumisel ja esemevaatlusel olid abiks mänguasjumuuseumi peavarahoidja Liis Järv ja teadur Helena Grauberg.

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) kogus on üks pruun *lammaskaru* (ERM A 670:41/1–2), kelle täpne valmistamise aeg võib oletuslikult dateeringu põhjal jääda 1953. aastasse. ERM-i kogus oleva *lammaskaru* andmed ja kirjeldus on tehtud minu poolt esemevaatluse põhjal.

Tallinna Linnamuuseumi (TLM) kogus on hoiul kolm lambanahast karu, kellest ühel puudub number (TLM 25527). TLM *lammaskarude* andmed on tehtud minu poolt esemevaatluse põhjal. Andmete kogumisel ja vaatlusel oli abiks TLM varahoidja Liza Sedler.

Mänguasjade kollektsoonäär Heli Männi erakogus on hoiul 10 *lammaskaru*. Erakogus hoiustavatele *lammaskarudele* teostas in esemevaatluse ja intervjuueerisin kollektsoonääri *lammaskarude* teemal.

2.1 Tartu Mänguasjumuuseumi *lammaskarud*

TMMM teostas in esemevaatluse kuuele *lammaskarude* ja ühele villast mängukarule. Seitse *lammaskaru* on ekspositsioonina karumajas ning ülejäänud kuus muuseumi hoidlas ootamas restaureerimist ja karumajja näitusele minemist. Karumajas olevaid lambanahkseid karusid lähemalt uurida ei olnud võimalik ning seetõttu annan ekspositsioonil olevate *lammaskarude* ülevaate tabelis (vt lisa 2) läbi TMMM poolt edastatud tulmelegendide. Vanimad TMMM *lammaskarude* valmistamise aeg ulatub 1920. aastate algusesse ja hilisem ese on dateeritud 1958. aastast. Peamiselt on legendidel märgitud karude omanik, kuid harva selle valmistaja. Järgnevad vaadeldud karud asuvad mänguasjumuuseumi hoidlas ning esemevaatlus on teostatud minu poolt koos peavarahoidja Liis Järve kommentaaridega.

TMMM-i *lammaskaru* (TMMM 5352) on arvatava dateeringu põhjal valmistatud 1920. aastate lõpus teadmata koduses õmbluskojas. Karu omanik oli Daisy Felicitas (s. 1924 Tallinnas). Karu on 35 cm pikk, valmistatud valgest lambanahast, mustade riidest käpaotsade, mustade nõöbist silmadega, nina puudub. Karu keha ja käpad on valmistatud kaheosalistest lõigetest, pea neljast ja kõrvad kahest lõikedetailist. Käpalapid on eraldi detailidena käppade otsa õmmeldud. Käpad on liikuvad ja ühendatud traadiga. Nahk on habras ja karu on täidetud ajalehtedega, restaureeritud 2005. aastal Peeter Peedoski poolt.

Joonis 1. TMMM 5352 (Allikas: TMMM)

Joonis 2. TMMM 4965 (Allikas: TMMM)

Lammaskaru (TMMM 4965) kuulus samuti Daisy Felicitasele, eeldatav valmistamise aeg 1920. aastate lõpus. Karu on valgest lambanahast ja mustade nahast käpalappidega. Karu lõige on sarnane esimese kirjeldatud karuga (TMMM 5352), kuid mõttudelt suurem ja täidetud laastupuruga. Karul on punased nõobist silmad, karv on kohati kulunud, kõrgus on 37 cm. Karu kõik käpad on liikuvad ja ühendatud traadiga.

Lammaskaru (TMMM 13242.1) on valmistatud pruunist lambanahast ja arvatav valmistamise aeg on 1920 aastatel. Karu on 39 cm pikk ning üsna karvutu. Karu keha lõige koosneb kokku neljast lõikest, millest kaks on esiosa ja ülejäänud seljatagused detailid. Pea on kokku õmmeldud viiest lõikest, kõrvad kahest osast, mis on pea peale õmmeldud käsitsi. Nahast käpalapid on õmmeldud käsitsi käppade otsa. Karu on sisumaterjal jäi ebaselgeks kuid käpa ühenduskohast paistis valge materjal. Arvatavalt on tegemist, kas lambavilla või vatiga, käpad on keha külge ühendatud puidust ketaste abil traadiga. Karul on väljaulatuv koon, nina puudub, silmadeks on mustad nõobid. Leitud Tallinnast, Nõmmelt, Päikesemaja pööningult, valmistaja teadmata.

Joonis 3. TMMM 13242.1 (Allikas: TMMM)

Joonis 4. TMMM 8862.1-2 (Allikas: TMMM)

Lammaskaru (TMMM 8862.1-2) on valmistatud pikema villakarvadega valgest lambanahast, siniste nõöpsilmadega, musta nahast ninaga ja punase nahast suuga. Karu on 46 cm kõrge, käpalapid on tume punasest nahast ja käpad on liikuvad, mis on ühendatud keha külge puidust ketaste abil. Täidetud puuvillase vatiini taolise materjaliga, karul üks jalg katki. Karu lõigete tuvastamine on raskendatud tihedate ja pikkade villakarvade tõttu. Karu omanik, Moonika Pootsik (s. 1934) Tallinn, Kalamaja.

Lammaskaru (TMMM 14581) on muuseumi suurim valgest lambanahast valmistatud karu. Keha lõige koosneb neljast, pea viiest ja kõrvad kahest lõike osast, mis on õmmeldud pea peale käsitsi. Käpad on liikuvad ja kinnitatud puidust ketaste abil, esikäppade lapid on heledast karvadeta lambanahast, mis on tehtud kahest osast kogu käpaotsa ulatuses. Karu on täidetud puitlaastudega, õmblused on tehtud sinise jämeda nõõriga käsitsi (arvatavalt nailon). Karu on pika villakarvaga, nõöpsilmade, nahast nina ja suuga, kõrgus 92 cm. Karu on valmistatud umbes 1940.– 60. aastate paiku, valmistaja teadmata. Karu on annetatud muuseumile Malle Liivaku poolt, Tallinnast. Karu suurust ilmestav foto on toodud töö lisades (vt lisa 7).

Lammaskaru (TMMM 14446) valmistatud valgest lambanahast, kõrgus 43 cm. Karul on klaasist silmad, nahast nina ja suu. Käpad on liikuvad ja kinnitatud keha külge puidust ketaste abil, käpaotsad on nahast ja õmmeldud käpa ottesse eraldi detailidena. Pea koosneb viiest, keha neljast ja käpad kahest lõike detailist. Kõrvad on õmmeldud kahest osast ja kinnitatud pea peale käsitsi õmblusega, täidetud puitlaastudega. Karu pea on keha küljest lahti, mistõttu ootab restaureerimist. Esimene karu omanik oli Linda Pommer, (s. 1905–1995) kes lapsena elas Valgamaal, Laose talus. Karu valmistamise täpne aeg on teadmata.

Joonis 5. TMMM 14446 (Allikas: TMMM)

Joonis 6. Villast karu TMMM 5086 (Allikas: TMMM)

Tartu Mänguasjumuuseumi hoidlas on üks villast vilditud karu (TMMM 5086). Karu on valmistatud teraskarkassile ja karul on mustad vildist kõrvad ja mustad klaasist silmad. Villast karu täpne valmistamise aeg ja päritolu ei ole teada, karu kuulus Ingrid Kaarmale (s. 1918).

Lammaskarud (TMMM 1687), (TMMM 2716), (TMMM 4419), (TMMM 7287), (TMMM 7332), (TMMM 8269), (TMMM 2680) asuvad muuseumi karumajas näitusel ja on restaureeritud. Nimetatud ekspositsioonil olevate *lammaskarude* tulmelegendid on saadetud mänguasjumuuseumi peavarahoidja Liis Järve poolt, mis on toodud tabelina töö lõpus (vt lisa 2).

Karumajas olevad *lammaskarud* on dateeringu põhjal aastatest 1920–1958. Kõik ekspositsioonil olevad lammaskarud on valmistatud heledast lambanahast, nõõbist silmade ja nahast ninaga. Meister on märgitud vaid ühe karu puhul (TMMM 4419), Marie Laur, kes oli tollaegne mänguasjade valmistaja Viljandist.

Kõige väiksem karu (TMMM 2680) on annetatud muuseumile Andrus Ansipi poolt. Karul on villakarvad täiesti kulunud ja annetaja sõnul jõudis karu lapsepõlves temani juba karvutult, mis annab tunnistust eriti *ära armastatud* mängukaaslasest kellegi eluajal. (Toomet, 2009, lk 54)

Lammaskarude dateeritud asukoha järgselt on kogudes olevad esemed pärit Tallinnast, Rakverest, Tartust, Viljandist, Valgast ja Paidest.

2.2 Eesti Rahva Muuseumi ja Tallinna Linnamuuseumi *lammaskarud*

ERM hoidlas on pruun *lammaskaru*, kelle eeldatav valmistamise aeg jääb 1948. aastasse.

Pruun *lammaskaru* on 55 cm pikk, valmistatud ühtlaste käsitsi õmblusvõtetega ja kuulub väga *ära armastatud* mängukarude hulka. Karul on ajast

tulenevalt kulunud villakarvad ja puudub üks kõrv, silm ning esikäpp. Karu üheks säilinud silmaks on niidiga kinnitatud neljaauguga must nõõp, nina on tehtud mustast nahast, mis on täidetud teadmata sisuga ja seotud kinnituskohalt nahast ribaga sõlmamise teel. Lambanahk on mitmest kohast jätkatud ning kõigi käppade otsad on õmmeldud mustast nahast. Karu pea koosneb viiest, keha neljast ja käpad kahest lõike osast. Käpad on liikuvad ja kinnitatud puidust ketaste abil keha külge traadiga. Karu kehaosad on täidetud tugevalt laastu ja põhu segu taolise materjaliga. Karu õmblemiseks on kasutatud neljakordset musta jämedamat niiti, õmblused on tehtud käsitsi.

Joonis 7. Karu ERM A 670:41/1-2

(Allikas: MuIS)

Lammaskaru Peedu (TLM 25527) on valmistatud valgest lambanahast arvatavalt 1940.-49. aastate paiku. Karu on 38 cm pikk, nahast mustade käpaotsadega ja punaste klaasist silmadega, nina on nahast. Käpad on liikuvad ja ühendatud nõõriga keha külge. Nahast käpaotsad on õmmeldud käsitsi käppade otsa. Karu täiteks kasutatud materjali ei õnnestunud tuvastada, täitematerjal oli väga kõva ega paistnud ühestki kinnituskohast välja. Ese on heas seisukorras, lambanahk on veidi kulunud selja pealt. Karu lõikeid ei õnnestunud tihedast villakarva tõttu täpsemalt tuvastada.

Joonis 8. TLM 25527 (Allikas: TLM)

Arvatavalt on karu valmistatud Inglismaal, sest sarnaneb **Farnelli&Co** firmas valmistatud karudele, mistõttu ei saa väita antud *lammaskaru* puhul Eesti päritolu (Muis).

Lammaskaru Franz (TLM 28316) on valmistatud valgest lambanahast ja kunstnahast käpaotsadega, kõrgus 74 cm. Silmadeks nõõbid ja nina mustast kunstnahast. Karul on liikuvad esi- ja tagakäpad, mis on puidust ketastega abil ühendatud keha külge nõõriga. Keha koosneb viiest ja pea kuuest lõikest, kõrvad on kahest detailist ja õmmeldud pea peale käsitsi üleloomispistega. Karu kaela ja pea ühenduskohas on puidust ketas, täiteks on kasutatud vatitaolist materjali. Karu on õmmeldud õmblusmasinaga, ese on heas seisukorras. Karu valmistamisel on kasutatud käpalappideks kunstmaterjali, mis võib tuleneda 20. sajandi teise poole materjali kättesaadavusest. Valmistatud Amanda Roosweldti poolt (s.1905) miniale Kaja Annusele (s.1939) 25 aasta sünnipäeva kingituseks 1964. aastal (Muis).

Joonis 9. TML 28316 (Allikas: TLM)

Järgneval *lammaskarul* puudub number kuid väärrib igati ära armastatud karude tiitlit ja esiletoomist.

Karu on 38 cm pikk, valmistatud lambanahast, õmmeldud käsitööna ja legendi kohaselt 100 aastat vana. Karu annetas TLM-ile „Onu MARK”.

Karu silmad on tehtud nahast, mille peale on kinnitatud must nõõp, nina on olnud mustast nahast, mis on samuti väga kulunud. Karu käpad on liikuvad ja kinnitatud keha külge puidust kettaga, mille sees on ovaalne jäme traat või nael. Täiteks on kasutatud peenikest puitlaastu, parem esikäpp on keha küljest lahti. Käpalapid on ovaalsed ja materjalina on kasutatud lambanahka. Õmblemiseks on kasutatud nõõri ja üleloomispistet. Karu pea on liikuv ehk pööratav, valmistamisel on kasutatud käppadega sama ühendusviisi. Karu on mitmest kohast parandatud ja ootab muuseumi hoidlas

restaureerimist. Antud karu ilmestab kõige enam möödunud sajandi tagust materjali kasutust ja valmistamise viisi, mida on kirjeldatud vanade naiste ajakirjade põhjal. Ajakirjades on mainitud lambanahka kui materjali, millest mängukarusid valmistada, kuid ühtegi õpetust ja juhendit eraldi välja toodud uuritud ajakirjades ei leidu.

Joonis 10. Numbrita karu (Allikas: TLM)

2.3 Erakogu lammaskarud

Heli Mänd on Eesti mänguasjade kolleksionäär aastast 2000. Erakogus on kokku 820 karu ja nendest 10 *lammaskaru*. Lammaskarude fotod ja kirjeldused on toodud tabeline töö lõpus (vt lisa 3). Erakogu *lammaskarudel* puuduvad numbrid ja nimed.

Järgnev info erakogus olevate *lammaskarude* kohta on saadud Heli Mändi intervjuuerides Tartus, 4-ndal mail, 2024. aastal.

Erakogu vanim *lammaskaru* kuulus Heli perekonnaliikmele aastast 1948, hiljem oli karu heaks mängusõbraks Heli tütrele. Noorim karu võib oletuslikult olla 1940. lõpust või 1950. aastate algusaegadest. *Lammaskarud*, mis on väljastpoolt perekonda saadud on kulunud väljanägemisega ja tihti peale koidest söödud. Kogus olevad *ära armastatud karud* on hetkel restaureerimata, kuid mõte on millalgi katkised kehaosad parandada. Heli sõnul tuleb restaureerimise osas veidi mõelda, kuidas parandusi teha, kuna nii mitmelgi karul on lambanahk väga rabe ega kannata enam nõelumist.

Teadaolevat *lammaskarude* valmistajat Heli Eestis ei tea, aga on teinud ühe *lammaskaru* oma kogusse ise 2000. aastate alguses, mida ise nimetab „võltsinguks”. *Lammaskaru* lõike otsis

kolleksionäär ajakirjast „Taluperenaine“ ja valmistas karu teadlikult vana väljanägemisega, et karu ikka sobituks teiste kogus olevate *lammaskarude* hulka. Lisaks on Heli valmistanud veel mitmeid mängukarusid oma pereliikmetele erinevatest materjalidest (riie, kunstkarusnahk).

Erakogus olevad karud võivad olla pärit peamiselt Rakverest, Tallinnast ja Paidest. Arvamus põhineb ostetud antikvariaatide ja annetajate asukoha järgi ega ole tõestatud.

Kolleksionääri kogus olevad karud käivad näitustel aasta või paari tagant. Viimane suurim karunäitus oli Iisaku Kihelkonna Muuseumis 2022. aastal „Mängukaru sünnipäev 120“ juubeli puhul. Näitusel olid peaaegu kõik kogus olevad karud, mille järgselt on väiksemaid näitusi karudest korraldatud Järva muuseumis ja Kurtna raamatukogus. Tulevased karunäitused on plaanis käesoleval aastal (2024) augustis Koseveski kohvikutepäeval. Kolga muuseumis planeeritav suurem karunäitus on tulemas, kuid täpne aeg on veel täpsustamisel.

Karude fenomeni kohta arvab Heli järgmiselt: „*Karu on kaaslane, kellele saab kõigest rääkida, ta on sõber nii poistele kui tüdrukutele, poisid nukkudega ei mängi ja nukk võib tüdrukutele konkurendiks olla - kuid karu ei ole*”. Intervjuu küsimused on välja toodud töö lõpus (vt lisa 4).

Kõigi vaadeldud *lammaskarude* puhul saab järeldada sarnasusi eelkõige karude valmistamiseks kasutatud materjali põhjal, milleks oli ehtne lambanahk. Lisadetailidena kasutati silmadeks nõõpe ja musta nahka nina valmistamiseks. Täitematerjalina täheldasin 12 korral puitlaastu ja mõnel korral puuvillase vatiini. Ajalehtedega oli karu täidetud ühel korral ja lambavillaga kahel korral. Liikuvate käppade ühendus on tehtud peamiselt puidust ketaste ja nõörühendusega. Lõigete vaatlusel erinesid esemed enamjaolt sarnasteks va TMMM 5352, TLM 25527 ja erakogu perekonnas olnud *lammaskaru*. Erakogu perekonna *lammaskaru* ja TMMM 5352 karudel on silmnähtav sarnasus nii välimuselt kui ka materjali kasutuses näitel (v.a täitematerjal). Sarnasuse põhjal võib oletada, et tegemist võib olla sama meistri käe all valminud mängukarudega. Täpne lõigete uurimus ei ole antud töös kajastatud, kuid vaadeldud karude puhul oli lõigete sarnasusi märgata veel mitmetel erinevatel karudel.

Inga Teder on oma lõputöös välja toonud erinevate mänguasjade lõiked, mida võis leida 1924.–1940. aastatel ilmunud naiste ajakirjadest „Taluperenaine“ ja „Eesti Naine“ ja mille hulgas oli ka erinevaid karu valmistamise lõikeid. (Teder, 2016, lk 64-81)

Kirjelatud info põhjal võib arvata, et levinud klassikalise mängukaru valmistamise lõiked oli kättesaadavad ja kasutus oli aktuaalne.

3. Lambavillast mänguesemed

Esimese väikekarude kollektiooni järgselt valmis lambavillast vilditud suuremate mängukarude kollektioon „SÕPRUSKOND”.

Materjali valikul sai otsustavaks naturaalne ja looduslik minilammaste vill. Minilammaste villa viltumise sobivus on eelnevalt minu seminaritöös tõestust leidnud ning seetõttu valmistan lõputöö praktilises osas mängukarud taas minilammaste villast.

Villal on loomulik kaitsekiht, mis ei määrdu kergesti ja on niiskust hüljava omadustega. (Flokati, 2024)

Vilditud mänguasjade valmistaja, Keret Altpere on valmistanud viltmaterjalist mängukarusid 15–18 aastat tagasi kui oli väikese lapsega kodune. Vilditud mänguasjade arvu tagantjärele Keret enam ei tea öelda, kuid arvatavalt on neid paarisaja ringi, mille hulgas on ka mängukarusid. Valmistatud esemed on uue omaniku leidnud pere- ja tutvusringkonnas kingitusena. Keret kirjeldab oma villast karude valmistamist järgmiselt: „*Enamasti valmisid esemed õmblusmasinaga õmmeldes nii, et õmblusvaru jäi sisse, pärast detailide ümberpöörämist tikkisin servad käsipistetega üle- vahel sämppiste ja vahel eelpistega- see andis tugevust ja aitas paremini vormi hoida*”.

Esemete täiteks kasutas valmistaja ainult lambavilla põhjusel, et mänguasjad oleks naturaalsest materjalist ja hoiaks vormi. (Altpere, kirjavahetus 03. mai 2024)

3.1 Materjali valiku põhjendus mängukarude valmistamiseks

Vanade *lammaskarude* näitel soovisin kasutada materjali, mis on naturaalne ja looduslik ning sobib omaduste poolest laste mängukeskkonda.

Lambavill on hea täitematerjal, mis annab esemele pehmuse ja soojust. Vill on soe looduslik materjal, mis ei kaota vormi ega kogu staatilist elektrit. (Neuschütz, 2010, lk 13)

Looduslike materjalide või nendest valmistatud esemetega mängimine toetab lapse loovust, tajude ja tunnetuste arenemist. (Loit & Hirsnik & Tigas, 2023, lk 12)

Laps tunnetab maailma mängides. Mängul on oluline osa toetamaks lapse mõtlemisvõimet, tasakaalu, liikumist ja fantaasiat. Fantaasia arenemiseks on abiks lihtsad ja looduslikud mänguvahendid. Lapse teadvusjõud areneb läbi vaba mängu, mis aktiveerib aju koort läbi tegutsemise. (Gustavson, 2019, lk 69–71)

Tänapäeval vähese lambavilla kasutuse ja ülejäägi tõttu soovin materjali rohkem esile tõsta ja valmistan mängukarude kollektiooni viltmaterjalist.

Mängukarude alusmaterjali valmistamiseks kasutasin minilammastelt pügatud uttede villa, kuna minu seminaritöö tulemustes selgus uttede villa head viltumise tulemused. Esemete täiteks on kasutatud enamuses Ouessant minilammaste pestud villa, aga ka TÜ VKA Vilma villakoja villa jääke. Vilditud villa tugevduseks paigaldasid viltmaterjali pahemale poolele liimiriide kahes kihis ristipidise asetusega. Liimiriide lisamist kahes kihis soovitas TÜ VKA materjali õpetuse nooremlektor, Diana Tuulik. Liimiriide ei ole naturaalne materjal, kuid lisamise eesmärk oli tugevdada ja hoida alusmaterjali vormi. Karude silmade, nina ja suu tegemiseks kasutasin kaubandusest ostetud peenvillast lõnga ja 2021. aastal TÜ VKA villakojas tehtud villast poolkammlõnga jämedusega 8/2. Karude keha detailide kokku õmblemiseks kasutasin 100% polüester (ei ole naturaalne materjal) niiti ja kehaosade ühendamiseks tugevat kahekordset linast lõime. Lõimed on pruuni ja helehalli värvi, mida kasutasin vastavalt viltmaterjali värvi järgi. Karude käpaotste valmistamiseks kasutasin kolme erineva lambanaha jääke taaskasutusest. Taaskasutusest hangitud lambanahkadest üks on naturaalses ja kaks värvitud pruunides toonide. Pruunide nahkade värvi koostis ja päritolu ei ole teada.

3.2 Viltmaterjali valmistamine

Villal on head vormihoidvad omadused, mis võimaldavad viltida tasapinnalisi esemeid. (Kalle & Veskimägi-Ilste, 2006, lk 3)

Lambavill, millest valmis vilditud mängukarude kollektsioon „SÕPRUSKOND” on pärit Raplamaalt, Pille Liivi peetavast Ouessant minilammaste karjast. Vilditud vill on pügatud 2023. aasta kevadel seitsmelt erineva vanusega uttelt. Vilditud villad on kolme erinevat värvi: valge, pruun ja tumepruun.

Eeltööna noppisin esmalt TÜ VKA pesukojas villakutest välja heinajäägid ja prahi ning seejärel pesin kõigi lammaste villad eraldi tööstuslikus pesumasinas Electrolux W5105S. Pesemisvahendina kasutasin toodet PUHAS KODU villa- ja siidi pesugeeli. Pesuprogrammide valikust kasutasin alpaca loputus + wool wash programmide kombinatsiooni, et villa sisse jääks loomulikku lanoliini, mis on eelduseks villa paremal viltumisel. Minilammastelt ühe noppimata ja sorteerimata villaku kaal jäi 260–450 grammi vahele, nopitud villa kaal 205–415 grammi vahele. Kokku oli puhastatud villa 2,100 kilogrammi. Märgitud villakoguste ja valitud pesuprogrammide aeg jäi pesemisel 0,45– 1,11 tundi vahele, mis tulenes villa kogusest pesumasinas. Pesuvahendi kogus jäi 0,25–0,50 ml vahele. Kasutatud villapesu pesuprogrammide valik ja pesuvahendi kogused on eelnevalt minu seminaritöös katsetamise tulemusena järele proovitud. Pestud vill kuivas TÜ VKA villakojas jaotatult väheste kogustena madalates kastides ja jäi kraasimise ootele. Kuivanud villa töötlemisel järgnes TÜ VKA villakojas huntimine ja

kraasimine tööstuslikel masinatel, mis on pärit Itaalia firmast PIETRO RAMELLA & CO. Kõik seitse erinevat villakogust huntisin eraldi suurtesse kogumise kottidesse.

Joonis 11. Villa eeltööd (Allikas: Erakogu)

a) pestud vill

b) villa huntimine

c) vill kraasлиндil

Villa huntimisele järgnes villa kraasimine lõputöö juhendaja Astri Kaljuse juhendamisel. Samat tooni villad kraasisin kokku üheks villalooriks. Tööstusliku kraasmasina abil on suuremas koguses villakraasimine lihtsam, kuid tuleb jälgida villa ühtlast laotamist kraasliinile, et tuleks ühtlane villaloor. Õhukese kihina tekkiv villaloor kipub madala õhuniiskuse tõttu katkema. Antistaatik aitab villast staatilist elektrit vähendada ning seeläbi on villaloor ühtlasem ega katke tihti. Kraasimismasina lindile jagasin villa ühtlase kihina, millel pihustasin antistaatilist ainet peale. Ühtlane villa jaotus alusele on eelduseks katkematu ja ühtlase villaloori saamisel. Kraasitud villaloorid olid erineva suurusega, mis tulenes villa kogusest, kokku oli villaloores viis.

Joonis 12. Villa kraasimine

a) õhukese villaloori teke

b) vill kraasirullil

c) kraasitud villarullid

Viimase eeltöona valmis TÜ VKA pesukojas viltmaterjal märgviltimise tehnikas viltimismasinal GROOVI 1500. Eesmärk oli viltida alusmaterjal paksusega vähemalt 5

millimeetrit (mm). Vildi paksus oli oluline eseme tugevuse ja mängukarude lõigete õmblemiseks kodus majapidamises oleva õmblusmasinaga. Eelnev tasapinnalise villa viltimise kogemuse põhineb minu seminaritöös läbiviidud katsetustele ja 2020. aastal TÜ VKA viltimise tehnoloogia valikaines omandatud teadmistele Liisa Kallami juhendamisel.

Villal on head vormi hoidvad omadused, mis võimaldavad viltida tasapinnalisi esemeid. (Kalle & Veskimägi-Iliste, 2006, lk 3)

Viltisin tööstusliku viltimismasinaga TÜ VKA pesukojas märgviltimise tehnikas kuus tasapinnalist vilditud materjali tööd mõõtudega 90 x 90 sentimeetrit (cm). Vilditud materjalid on naturaalselt värvi: valge, pruun, tumepruun ja segatud valge tumepruuniga.

Viltimismasinaga villa viltimise protsessi kirjeldus etappidena:

- Asetasin töötasapinnale puuvillase vana kanga (1,5x2m) ja selle peale mullikile (edaspidi abimaterjal)
- Laotasin kuus õhukest villakihti (1x1m) üksteise peale ristipidises asetuses
- Valmistasin sooja seebivee segu kausis ja valasin lahustunud segu pihustiga pudelisse.
- Pihustasin pealmise villakihi seebivee seguga õrnalt üle
- Keerasin villakihid aluskanga ja mullikile vahele puidust toki abil
- Fikseerisin rullitud villa kinnituskummidega 20–25 sentimeetri (cm) tagant
- Paigutasin rulli viltimismasinasse 6-ks minutiks villakiudude esmaseks haakumiseks
- Viltimis tsükli lõppedes võtsin masinast rulli ja eemaldasin abimaterjali
- Pihustasin villa uuesti sooja seebiveega üle ja keerasin villa uuesti rulli
- Kordasin sarnaselt eelpool kirjeldatud viltimise protsessi 15 minuti võrra
- Villakiudude ja kihtide omavahelise haakumise järel pihustasin seegiveega üle villa alumise poole
- Viltimise protsessi kordasin sarnaselt eelnevatele kordadele 15 minuti võrra koos seebivee pihustamisega villa pinnale
- Villakihtide silmnähtava viltumise järgselt teostas külma- ja kuumavee loputuse eraldi kaussides villakiudude paremaks kinnitumiseks
- Peale neljandat rullimist masinas oli vill viltunud
- Teostas viltunud villale viimase külma ja soojavee loputuse
- Venitasin vilditud materjali ühtlaseks ja eemaldas käega rullides lahtised villakarvad
- Asetasin vildi lauale kuivama

Villad viltusid sarnaselt ning tulemus on visuaalsel vaatlusel ja käega katsudes ühtlane. Vilditud materjali mõõdud jäid peale viltimist 80-90 cm, paksus 3-6 mm.

Joonis 13. Viltimise eeltööd (Allikas: Erakogu)

a) laotatud villakihid

b) villarull viltimismasinas

c) vilditud tasapinnaline vilt

3.3 Viltmaterjalist esemete hooldus

Alljärgnevast peatükist leiab soovitusi viltmaterjali hoolduseks.

Raamatus „*Taasleitud vilt*” on kirjeldatud villa omadusi järgnevalt: villal on vett- ja määrdumist hülgevad omadused, mistõttu ei vaja vildist esemed sagedast puhastamist.

Negatiivse omadusena on viltmaterjalil kehvem kulumiskindlus ning kehvasti vilditud esemete puhul muutuvad esemed topiliseks ja auklikuks. (Kallam; Tomasberg & Veskimägi, 2010, lk 38)

Viltmaterjali peamiseks kahjuriteks on erinevad koid. Kirjeldan kahjuritõrjet ilma keemilisi tõrjevahendeid mainimata, kuna tegemist on esemetega, mis on mõeldud lastele.

Lüüli Kiik on andnud koide tõrjeks ja villast esemete hoolduseks alljärgnevad soovitusel.

Tuntumad kahjurid on riidekoi, vildikoi, kasukakoi ja vaibakoi, kes hävitavad villast esemeid. Koid munevad oma munad looduslike või naturaalse materjalide peale, millest kooruvad koivastsed. Koi tõrjet on looduslikul viisil võimalik teha külmutamise - ja kuumutamise teel. Koi vastsete hävitamiseks on vajalik vähemalt 10 tunnine külmutamine -18 kraadi juures või + 40 kraadine kuumutamine kestusega 4 tundi. Mõlema variandi puhul on vajalik järsk muutus, mis hävitaks koimunad. Talvisel perioodil saab tõrjet teha alates -18 kraadist viies viltmaterjalist ese õue. Kuumutamise meetodit saab rakendada kuumas saunas. Soovitav on protseduuri teha paaril korral aastas. Koimunad kukuvad kloppimise järgselt tekstiililt lihtsalt maha, mistõttu on soovitatav esemeid aegajalt tuulutada ja kloppida. (Kiik, 2010)

4. Viltmaterjalist mängukarude valmistamine

Minu valmistatud lambavillast viis mängukaru sarnanevad *lammaskarudele* oma naturaalse alusmaterjali, väljaulatuva koonu, liikuvate esi- ja tagakäppade ning eristuvate käpaotste poolest. Täitematerjaliks kasutatud lambavill on eelnevalt pestud. Mängukarude valmistamisel olen kasutanud erinevaid värvi viltkanga kombinatsioone rikastamaks karude eriilmelisust. Kõik karud on valmistatud ühe lõike järgi, kõrgus 30 cm.

Rahvarõiva valmistaja ja koolitaja Merli Mänd kirjeldas, et õmblusvõtted ja kinnitused mõjutavad eseme kvaliteedi lõpptulemust, mistõttu on vaja materjali ja lõigete kohanduste tegemisel leida sobivad õmblusvõtted. (Mänd, 2023, lk 37)

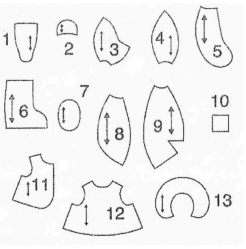

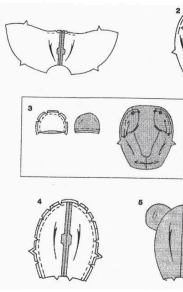
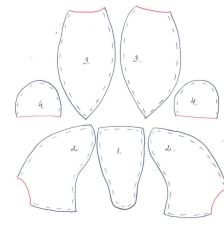
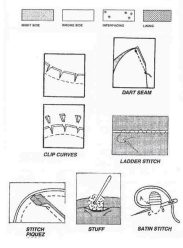
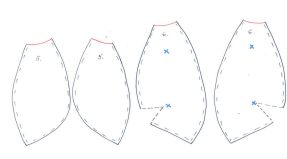
Viltmaterjalist mängukarude valmistamiseks otsisin lõiget, millel on klassikalised mängukaru tunnused (vt pt. 1.2) ja mida oleks hea õmmelda arvestades viltkanga paksust. Sobiva karulõike leidmine vajas erinevate ajakirjade ja interneti lehekülgede läbivaatamist. 2021. aprill-mai ajakirjast „Käsitöö” leidsin Sirje Raudseppa karulõike ja valmistasin tööjuhendi (lk, 23) järgi proovitööna mängukaru. Õpetus oli koostatud riidest karu õmblemiseks, kuid mina valmistasin antud lõike järgi 5 cm paksust vildist mängukaru. Proovitööna valminud karu sai õmmeldud, kuid eseme täiteavadele tehtud õmblused jäid näha ega sobinud viltmaterjali peal kinnituskohtadena. Järgmise karulõike valisin internetist ETSY.com platvormilt ja tellisin lõiked. Antud lõike valisin seetõttu, et komplektis oli kolmes erinevas suuruses mängukaru lõiget ja lisaks valmistamise video. Plaanitava kollektsiooni mängukarude suurus ei olnud esialgu teada ning seetõttu oli võimalus tellitud lõigete vahel sobiv suurust katsetuste teel välja valida. Otsustasin mängukarud valmistada keskmises suuruses, milleks oli riidest materjali puhul märgitud 22 cm.

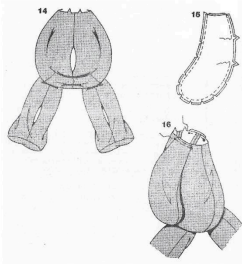
Tellitud lõike tööjuhendi järgi tuli keha koos esi- ja tagakäppadega kokku õmmelda ühes tükis. Ainsaks sisutäite kohaks oli kaela- ja pea ava ühenduskoht. Käpad ei olnud lõike järgi liikuvad. Paraku selgus, et viltmaterjali tugevate ja paksude õmblusvarude tõttu ei õnnestu eset ühes tükis pahemalt poolt õmblusmasinaga kokku õmmelda. Kohandasin lõiget selliselt, et muutsin esi- ja tagakäpad eraldi detailideks. Kehakülge ühendamiseks kasutasin Sirje Raudseppa tööjuhendis kirjeldatud nõrkinnitust käppade liikuvaks muutmise eesmärgil. Esikäppade lõiked kohandasin õlgade kohalt ovaalsemaks ja täiteavad viisin käpotsade ühenduskohtadele. Käpaotsade lõike osa muutsin ühest detailist kaheks eraldi detailiks. Käpaotsade ja lappide ühtimis kohtadesse tegin täite- ja kinnituskohad. Keha lõikel muutsin täiteava asukoha selja tagant kaela avasse, pea lõiget ei ole muudetud ning täiteava on originaal lõike järgi.

Kirjeldatud õmblus- ja kinnitusvõtete kohandamise järgselt ei ole viltmaterjalist mängukarude kehaosadel silmnähtavaid täiteavasid näha (vt. lisa 6). Mängukarud on valminud minu poolt tehtud lõigete kohandustega ja Sirje Raudseppa tööjuhendis näidatud nõөрühenduse kombinatsioonina.

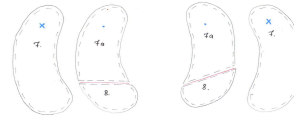
Järgnevas tabelis on tellitud lõiked minu poolsete lõike kohandustega viltmaterjalist karude valmistamiseks.

Joonis 14. Lõigete kohandused

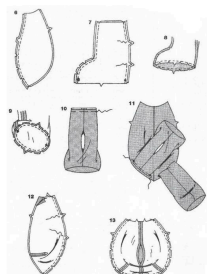
Tellitud originaal lõige	Lõike kohandused (Kristi Sarap)
 <p>BEAR USE PIECES 1 2 3 4 5 6 7 8 9 45" TO 54" (115CM TO 140CM) PIECE 10 IS CUT OUT OF FELT</p> <p>VEST USE PIECES 11 12 45" to 54" (115CM to 140CM)</p> <p>CONTRAST COLLAR USE PIECE 13 45" to 54" (115CM to 140CM)</p>	 <p>PEA 1, 2, 3 KÕRV KEHA 5, 6 ESIKÄPÄD 7, 7a, 8 TAGUMISED KÄPÄD 9, 10</p>
 <p>BEAR</p> <ol style="list-style-type: none"> STITCH head side sections together along center front seam, matching double notches. Machine-stitch upper curved edge of head side along seam line. Clip upper curved edge of head side to machine-stitching. Pin head center to head sides, matching centers front and large dots. CLIP CURVES. Make each ear as follows: <ul style="list-style-type: none"> STITCH two ear sections together leaving straight edge open. CLIP CURVES. Turn ear RIGHT side out. Press. STUFF ear lightly. Stitch straight edges of ear together. Pin ear to head center and side, matching large and small dots. Baste. STITCH head back sections together along center back seam. STITCH head back to head center and sides, matching centers, leaving neck edges open. CLIP CURVES. Turn head RIGHT side out. 	 <p>Lõige nr 2. peegelpildis Lõige nr 3. peegelpildis Lõige nr 4. x 4 tk</p> <p>————— täite-ja ühendusava (käsitsi õmblus) ----- õmblusvaru (0, 5 mm)</p>
 <p>Sewing Directions</p> <ul style="list-style-type: none"> STITCH (sewing) - Sewing instructions. CLIP (trimming) - Trimming instructions. PRESS (pressing) - Pressing instructions. STITCH (sewing) - Sewing instructions. CLIP (trimming) - Trimming instructions. PRESS (pressing) - Pressing instructions. STITCH (sewing) - Sewing instructions. CLIP (trimming) - Trimming instructions. PRESS (pressing) - Pressing instructions. STITCH (sewing) - Sewing instructions. CLIP (trimming) - Trimming instructions. PRESS (pressing) - Pressing instructions. 	 <p>Lõige nr 5. peegelpildis Lõige nr 6. peegelpildis</p> <p>————— täite-ja ühendusava (käsitsi õmblus) ----- õmblusvaru (0, 5 mm)</p>

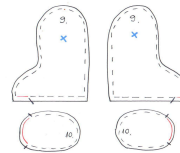
14. Turn body **RIGHT** side out.
 15. Make each arm as follows:
STITCH two arm sections together, leaving an opening at upper edge and between notches. **CLIP CURVES.**
 16. Turn arm **RIGHT** side out.
 Machine-stitch raw edges together.
 Pin arms to body at neck edge, matching large and small dots. Baste.

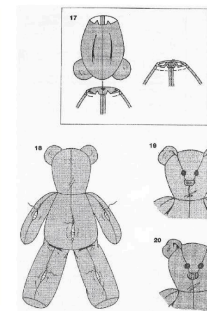
Lõige nr 7. x 2 tk. peegelpildis
 Lõige nr 7 a. x 2 tk peegelpildis
 Lõige nr 8. x 2 peegelpildis nahast käpalapid
 ————— täite-ja ühendusava (käsitsi õmblus)
 - - - - - õmblusvaru (0, 5 mm)
 X - nõrkinnitus esikäpa välisküljel

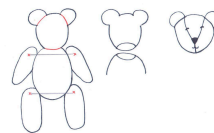
7. **STITCH** body front sections together at center front seam. **CLIP CURVES.**
 8. **STITCH** two leg sections together at center front seam, matching large dots. **CLIP CURVES.**
 9. **STITCH** center back seam, matching small dots, leaving an opening between notches.
 10. Machine-stitch lower edge of leg along seam line. Clip lower edge to stitching.
 11. **STITCH** side to bottom of leg, matching notches, large and small dots.
 12. Turn leg **RIGHT** side out. Fold top of leg along fold line, bringing front and back seams together, as shown. Baste raw edges together.
 13. On **OUTSIDE**, pin legs to body front, leaving front seams of leg against body, matching small dots. Baste.
 14. Make **DARK BEAM** in each body back section. Press open. **STITCH** body back sections together at center back seam, leaving an opening between notches. **CLIP CURVES.**
 15. **STITCH** body front to body back, matching centers, leaving neck edges open, being careful not to catch in finished edges of legs. **CLIP CURVES.**

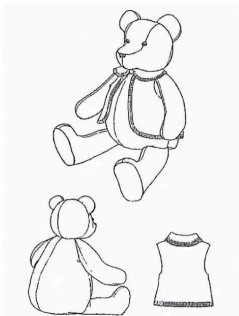
Lõige nr 9. x 4 peegelpildis
 Lõige nr 10 x 2 nahast käpalapid
 ————— täite-ja ühendusava (käsitsi õmblus)
 - - - - - õmblusvaru (0, 5 mm)
 X - nõrkinnitus

17. Turn body **WRONG** side out. With **RIGHT** sides together, insert head into body and pin in place, matching centers and seams. **STITCH.**
 18. Turn body **RIGHT** side out.
STUFF head and body firmly. **LADDER STITCH** back opening closed.
STUFF arms firmly. **LADDER STITCH** opening closed.
STUFF legs, leaving the top 2" (5cm) only lightly stuffed.
 Before closing the openings, check to see that the bear can sit down. If the bear falls over, remove some of the stuffing from the top of the leg. **LADDER STITCH** opening closed.
 19. For eyes, sew buttons to head at small dots.
 Using pattern #10, cut out nose from a felt remnant. Glue nose to head, matching centers, placing straight edge of nose along seam, as shown.
 20. Work **BATIN STITCH** over nose using pearl cotton.

————— nõõrühendus läbi keha
 ————— kehaosade ühenduskohad
 □ - villa täiteavad

18" MEMORY BEAR AND VEST

Fabrics: Plush Felt, Shaggy Felt, Broadcloth, Calico, Chritz.
Notions: Thread to match, black pearl cotton thread for nose embroidery, 18 oz. polyester fiberfill, dot marking needle, two 1/2" ball buttons for eyes, one snap, one 1/4" button for vest, craft glue.

Bear and Vest:

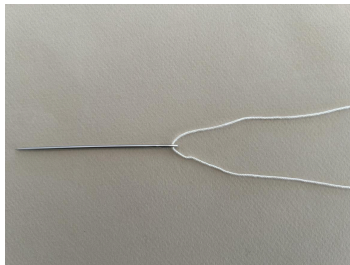
Bear - 1/2 yd. of 45" to 54"
Nose - 2" square black felt
Vest - 1/2 yd. of 45" to 54"
Contrast Collar - 1/2 yd. of 45" to 54"
Braid - 1 1/2 yd. of 1/2" wide

4.1 Mängukarude valmistamisel kasutatud töövõtted ja kinnitused

Mängukarude kehaosade detailid on esmalt käsitsi **eelpistega** (vt joonis 16) kokku traageldatud ja seejärel õmblusmasinaga kokku õmmeldud. Masinaga õmblused on tehtud edasi-tagasi õmblustena ehk topeltõmblustena. Topelt õmblused tegin eseme vastupidavuse eesmärgil. Õmblusvaru on materjali äärtest 3 mm. Kehaosad ühendasin omavahel kasutades nõөрühendust. Nõөрühenduse tegemiseks kasutasin linast lõime, mis on kolmekordse Z- keeruga. Lõime panin läbi nõela kahekordselt ja rullisin alt-ülesse suunaga lõime mõlemad pooled pehmel pinnal spiraalselt kahekordseks (vt joonis 15).

Joonis 15. Kahekordne lõim kehaosade ühendamiseks

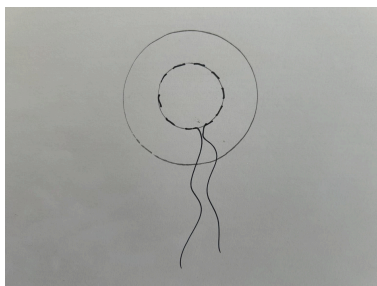
a) topelt lõim nõela taga

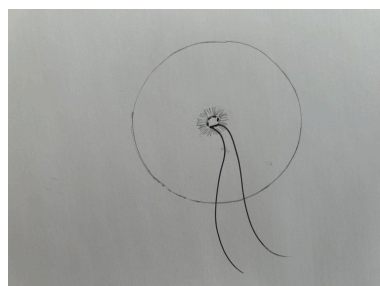
b) rullitud kahekordne lõim

Pea ja keha täiteavad kinnitasin **eelpistega** ja krookisin lahtised lõime otsad kokku, millele kinnituseks tegin kaks topelt sõlme (vt joonis 16). Lõime otsad peitsin kroogitud täiteava sisse.

Joonis 16 . Täiteavade kinnitused kehal ja peal

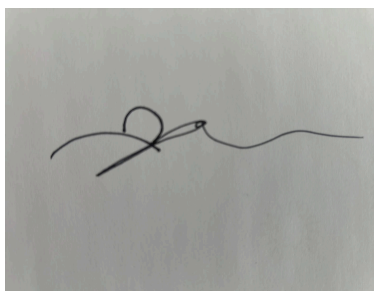
a) eelpiste täiteava ümber

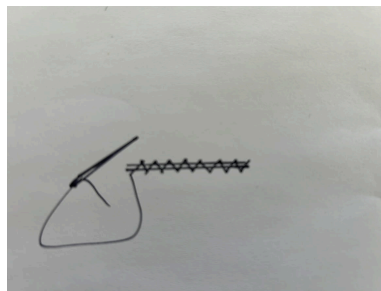
b) kroogitud täiteava

Kõrvad kinnitasin pea peale eelnevalt märgistatud kohadele **põlvikpistetega**. Põlvikpiste abil ühendasin paralleelselt pea ja mõlemad kõrvad (vt joonis).

Joonis 17. Kõrvade ühendus

a) parema kõrva kinnitus

b) ühendus kahe tasapinna vahel

Käppade kinnitused on tehtud kahekordse lõimega, mis on viidud pika nõelaga (17 cm) läbi keha. Eelnevalt märkisin käppade ühenduskohad kehale nõöpnõeltega, kinnitamist alustasin vasakust esikäpast.

- Kinnituskohale kinnitasin eelnevalt nõöpnõela, millest viisin nõela ja lõime läbi käpa siseküljelt (vasakult-paremale) ehk käpa välisküljele.
- 1 cm vahega tõin samast käpast nõela tagasi paremalt- vasakul ja liikusin sellega läbi karu keha märgistatud kohale.
- Viisin nõela parema käpa siseküljelt läbi välisküljele
- 1 cm vahega tõin samast käpast nõela tagasi ja viisin nõela läbi keha vasaku käpa välisküljele.

Kordasin eelpool kirjeldatud võtet veel ühe korra ja kinnitasin lõime vasaku käpa ja keha vahele kahekorde topelt sõlmega. Lõime otsad lõikasin kääridega lühemaks nii, et need väliselt näha ei jääks sama kinnitusvõttega kinnitasin mõlemad tagakäpad.

4.2 Mängukaru lisadetailide valmistamine

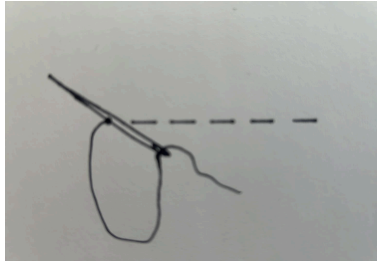
Mängukarude silmad, nina ja suu on tikitud villasest (8/2) või peenvillasest lõngast. Tikkimis võtete tegemiseks on kasutatud raamatut „*Tikime*”.

Nina ja suu tegemiseks kasutasin tumehalli või musta lõnga. Nina tegemisel kasutasin **mähkpistet**. (Soone, 1998, lk 43).

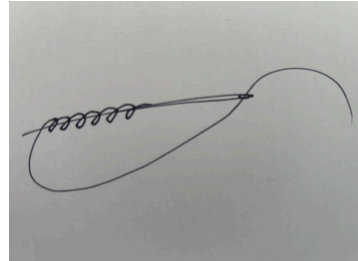
Silmade tegemiseks kasutasin erinevat värvi villaseid või peenvillaseid lõngu. Silmade tegemisel kasutasin **rokokoopistet**. Lõnga keeru kordade arv sõltus lõnga jämedusest, peenvillaste lõngade puhul on lõnga keerdude arv nõelal suurem ja jämedatel väiksem. Esmalt kinnitasin nõela kanga sisse paari eelpistega, mille järel keerasin lõnga 7–10 korda nõelaotsale spiraalselt ümber. Hoidsin keerdusid teise käega kinni ja tõmbasin nõela läbi keerdude lähestikku

kokku (vt joonis 18). Peale esimest silma tikkimist viisin nõela kanga pahemalt poolelt teise silma kohale ja kordasin rokokoopistet. (Soone, 1998, lk 95)

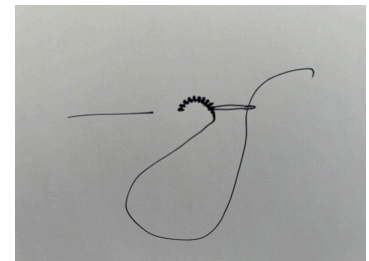
Joonis 18. Tikkimisel kasutatavad pisted

a) eelpiste

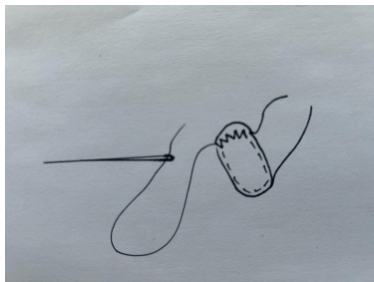
b) rokokoopiste

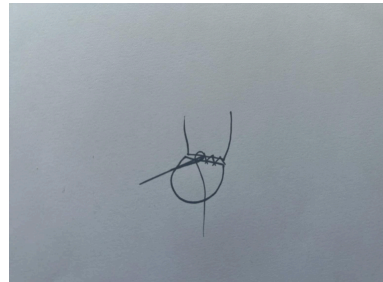
c) rokokoo piste kordud

Mängukarude käpalappideks kasutasin ehtsat lambanahka, mille villakarvadeta pool on käppade välisel osal. Käpalapid on õmmeldud pahemalt poolelt õmblusmasinaga ja otstes on jäetud täite- ja ühenduskoht käsitsi õmbluste tegemiseks. Täiteava õmblusin kokku käsitsi kasutades põlvikpistet (vt joonis 19). Ühendamiseks kasutasin ühekordset linast lõime.

Joonis 19. Tallalapi ühenduskoht

Joonis 20. Käpalapi ühenduskoht

Kõik tööetapid on dokumenteeritud ja koostatud sellekohane tööjuhend. Juhend on abiks võimalikele huvilistele, kellel on soovi viltmaterjalist mängukarusid valmistada (vt lisa 5 ja 6).

Joonis 21. Vitmaterjalist karud (Allikas: Sandra Urvak)

4.3 Järeldused

Eesmärgiks oli valmistada 5 mm paksune materjal ja õmmelda sellest mängukarud. Vilt on hargnematu materjal, mistõttu saab oletada, et tugevalt tehtud ühendusõmbluste järgselt püsib ese kauem terve ega anna õmbluste kohalt jääle. Viltmaterjali kulumiskindlus on nõrgem, kuid selle lahenduseks võib valminud karudele selga valmistada rõivaesemed.

Mängukarude valmistamisel tuli materjali paksuse tõttu leida lahendus ühendus- ja täiteavade nähtamatuks kinnitamiseks, mis vajab erinevaid katsetusi ja lõike kohandusi. Viltmaterjalist karude valmistamine on aeganõudev ja vajab põhjalikku eeltööd.

100% naturaalseid mängukarusid ei õnnestunud valmistada, kuna viltmaterjali tugevduseks ja fikseerimiseks tuli lisada liimiriie ja tugevate õmbluste tegemiseks kasutada polüester niiti.

Naha ja viltmaterjali õmblemisel on suur erinevus, mis väljendub eelkõige materjali tugevuses. Viltmaterjali plussideks saab pidada võimalust kodustes tingimustes õmblusmasinaga õmblemist, kuid lambanahast karude valmistamine tööstusliku naha õmblusmasina puudumisel saab teha vaid käsitsi. Naha ettevalmistus esemete valmistamiseks ja õmbluste tegemiseks on samuti aeganõudev ja eeldab oskust naha parkimiseks või kalli naha ostmist. Tänapäeval on lambanaha hind kõrge, mistõttu ei ole selle hankimine kollektsiooni valmistamiseks odav ja seetõttu on minu valmistatud mängukarud valmistatud üleliigsest lambavillast, mis on hetkel lambakasvatajatele tüütu lisasaadus.

Võib oletada, et lambanahast karud on materjali tugevuse tõttu vastupidavamad kui vilditud materjalist valmistatud mängukarud. Ehtsast lambanahast valmistavate mängukarude alternatiiviks on minu praktilise töö tõestusena võimalik valmistada naturaalsest materjalist mängukarusid ka tänapäeval ja siinjuures lambaid nahastamata. Viltmaterjali võimaliku kiire kulumise järgselt võib tulevikus rakendada valminud mängukarude parandamist ja sarnaselt *lammaskarudele* arvata villast karud *ära armastatud* mängusõprade hulka.

Lõplik materjali valik mängukarude valmistamisel jääb valmistaja otsustada ning lähtub ka mängukeskkonnast, kuhu esemed sobituvad.

Kokkuvõte

Naturaalsed ja looduslikud materjalid on kasutusel olnud juba rohkem kui 100 aastat. Ajast tuleneva materjali vähesuse tõttu valmistati lastele mänguesemeid käepärastest vahenditest, milleks võisid olla ka loomsed lisasaadused. Naturaalseks materjaliks oli lammastelt saadav nahk ja vill, nahast valmistati sooje vammuseid ja villast kedrati lõnga. Mänguasjade valmistamise viisiks oli valmistada lambanahast mängukarusid.

Tänapäeva lambapidamise eesmärgid on muutunud ning väärtuslikust lambavillast on saanud pigem mitteotstarbeline lisasaadus. Vill väärrib oma heade omaduste tõttu rohkem teadlikku kasutamist ning üheks võimaluseks on valmistada villast lastele naturaalseid mänguesemeid.

Lõputöö raames selgus, et kogudes oli karusid rohkem kui teisi mänguasju, mis annab tõestust karu olulisusest mänguesemena juba eelmisest sajandist. Naturaalsel villal on mitmed head omadused, mistõttu sobivad valminud mängukarud laste lähedusse.

Lõputöö on valminud kahes jaos, millest esimene pool annab ülevaate museaalide esemetest ja teine osa kirjeldab praktilist teostust mängukarude valmimisel.

Lõputöös läbi viidud esemevaatluse ja praktilise töö eesmärk oli lambavilla kasutamine mänguasjade valmistamiseks ja laste naturaalse mängukeskkonna rikastamine. Villast mängukarude valmistamisel oli abiks kogudes olevate vanade *lammaskarude* vaatlus, mis toetas mängukarude kollektiooni valmimist materjali, kinnitusvõtete ja lisadetailide valimisel. Vanade lambanahast karude näitel valisin materjaliks lambavilla, mille praktilise töö tulemusena valmis viis 30 cm kõrgust eriilmelist mängukaru. Valminud villast mängukarude valmistamisega soovin näidata naturaalse materjali võimalikku kasutust, tuues võrdlusena üle 100 aasta taguse lambanahast mängukarude valmistamisel kasutatud materjale.

Valminud mängukarude kolleksioon „SÕPRUSKOND” saab olema igapäeva mängu- ja lugude jutustamise osa TLPK lasteaias. Mängukarude kolleksiooniga soovin lasteaias naturaalselt ja loodusliku keskkonda veelgi rikastada ja panustada laste loovmängu- ja etenduste loomisesse karude tegelaskujude näol.

Kasutatud kirjandus

Kirjalikud allikad

Grey, M., & G. (1997). *Teddybären*. Sing Cheong Printing Co. Ltd.

Gustavson, M. (2019). *Laste aeg-laste aed*. PreMark Kirjastus.

Kallam, L., & Tomasberg, L., & Veskimägi, L. (2010). *Taasleitud vilt*. Ajakirjade Kirjastus.

Kalle, M., & Veskimägi-Iliste, L. (2006). *Viltimine*. Saara Kirjastus.

Matsin, A., & Tali, K., & Kabun, K., & Kool, L., (2022). Ülevaade Eesti villamajandusest 2022. *Studia Vernacula*, 14, 206-223

Mänd, M. (2023). *Muhu naiste vammuste lõikeline areng ja valmistamise tehnikate muutus 19. sajandist kuni 20. sajandi esimese pooleni. Muhu vammuse valmistamine pärandtehnoloogiliste ja tänapäevaste töövõtetega* [Magistritöö, Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia]. DSpace.

<https://dspace.ut.ee/items/5479b07b-9d10-4863-8938-4fa387aeca43>

Neuschütz, K. (2010). *Stofftiere*. Verlag Freies Geistesleben

Raudsepp, S. (2021). Mänguasjakastis kihab. *Käsitöö* (aprill-mai), 23

Rikma, E. (2011). „Kaisukarude piknik” Uurimus kaisukarude ajaloost, nende valmistamisest ja kogumisest Eestis. [Lõputöö Olustvere teenindus-ja majanduskool].

Sarap, K. (2023). „Eestis peetavate Ouessant minilammaste vill ja selle viltimine”. [Seminaritöö Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia].

Soone, O. (1988). *Tikime*. Kirjastus Valgus.

Teder, I. (2016). Uurimus Eesti ajakirjades „Taluperenaine“ ja „Eesti Naine“ 1931.–1940. aastatel avaldatud tekstiilsetest mänguasjadest. [Lõputöö, Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia]. DSpace

Toomet, T. (2009). *Suur Karuraamat*. Tänapäev Kirjastus.

Toomet, T. (2010). *Mänguasjad jutustavad. 20. sajandi Eesti mänguasjade lood*. Tammerraamat Kirjastus

Interneti allikad

Eesti keele seletav sõnaraamat =EKSS (2009). Eesti keele seletav sõnaraamat
<https://www.eki.ee/dict/ety/>

Flokati. (2024) *Kõik villa kohta*

<https://flokati.ee/et/mis-asi-on-vill/>

Kiik, L. 2010. Koitapp

<https://kalletytar.wordpress.com/2010/01/25/koitapp/>

Loit, H-H., & Hirsnik, H., & Tigas, E. (2023) *Hea lasteaia käsiraamat* (lk 1) TÜ

<https://eetika.ee/et/sisu/hea-lasteaia-kasiraamat-2023>

Esemelised muuseumite allikad

TMMM 5086 Hallist villast karu

TMMM 14581 Lambanahast karu

TMMM 4965 Lambanahast karu

TMMM 5352 Lambanahast karu

TMMM 8862.1–2 Lambanahast karu

TMMM 13242.1 Lambanahast karu (pruun)

TMMM 14446 Lambanahast karu

TMMM 1687 Lambanahast karu

TMMM 2716 Lambanahast karu (kollane)

TMMM 4419 Lambanahast karu

TMMM 7287 Lambanahast karu

TMMM 7332 Lambanahast karu (kollakas-beežikas)

TMMM 8269 Lambanahast karu

TMMM 2680 Lambanahast karu

ERM A 670:41/1-2 Karu (pruun)

TLM 25527 Lambanahast karu

TLM 26965 Lambanahast karu

TLM (numbrita karu) Lambanahast karu

Kasutatud fotode allikad

MuIS.ee

<https://www.muis.ee/museaalview/490314>

LISA 1. Terminid

Viltimise tehnoloogia terminid on välja toodud minu seminaritöös, mistõttu lõputöös neid välja ei too.

teddybärn- kaisukaru saksa keelse tõlkest

teddy bear-kaisukaru inglise keele tõlkest

lammaskaru- ehtsast lambanahast valmistatud mängukarud (Toomet, 2009, lk 58)

ära armastatud karu- palju mängitud ja kulunud mängu- ja kaisukarud (Toomet, 2009, lk 49)

puitlaast- õhuke puiduriba ribad, mida kasutatakse täitematerjalina (EKSS 2009)

vatiin- pehme kohev riie, mida kasutatakse esemete soojustamiseks (EKSS 2009)

restaureerimine- eseme algse kuju taastamine (EKSS 2009)

staatiline elekter- elekter, mis tekib materjalide hõõrdumisel (EKSS 2009)

naturaalne ja looduslik materjal- taimne või loomne materjal (EKSS 2009)

viltkangas- tihe materjal, mida saadakse kiudude hõõrdumisel (EKSS 2009)

sünteetiline materjal- kunstlikul teel saadud, mitte looduslik materjal (EKSS 2009)

kapok- kerge looduslik villataoline materjal (EKSS 2009)

nailon- tugev hõõrumiskindel sünteeskiud (EKSS 2009)

LISA 2. Tartu Mänguasjauuseumi ekspositsiooni lammaskarud

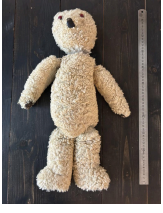
Number, foto	Alus- ja täitematerjal, kõrgus	Lisadetailid silmad, nina	Valmistaja, omanik, asukoht	Käpaotsad	Eeldatav valmistamine, ostetud/annetatud
TMMM 1687 	valge lambanahk, - 111 cm	mustad nõöbid, nahast nina	-	helepruun nahk	- Tallinna antikvariaat
TMMM 2716 	kollane lambanahk, - 68 cm	mustad nahast silmad ja nina	-	must nahk	- Tartu antikvariaat
TMMM 4419 	valge lambanahk - 66 cm	pruunid nõöbid, mustast nahast nina	Marie Laur	must nahk,	1950.-51. a Evi Raud
TMMM 7287 	valge lambanahk, - 25 cm	musta nõöbid, nahast nina	- Vladimir Sapožnin, Tallinn, Pelgulinn	pruun nahk	-
TMMM 7332 	kollane-beežikas lambanahk, - 39 cm	punased nõöbid, nahast nina	- - Tallinn	pruun nahk	- Pärnust, 2007. a

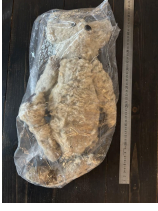

<p>TMMM 8269</p> 	<p>valge lambanahk, - 60 cm</p>	<p>mustad vilt ja nööbid, riidest nina</p>	<p>Tallinna meister, Jüri Salu, (s. 1955) Edith Hermann (s. 1959)</p>	<p>mustast riidest</p>	<p>1957. või 58.</p>
<p>TMMM 2680</p> 	<p>valge nahk (arvatavasti lambanahk), - 26 cm</p>	<p>mustad nööbid, must nahk</p>	<p>- perekonnas olnud seni kuni A. Ansip mäletab, Tartu</p>	<p>pruun nahk</p>	<p>20. sajandi algupool Andrus Ansip</p>

Joonis 22. Tartu Mänguasjameuseumi ekspositsioon karumajas (Allikas: Erakogu)

LISA 3. Heli Männi erakogu lammaskarud

Foto, karu kõrgus	Alusmaterjal, täitematerjal, käpaotsad	Lisadetailid silmad, nina/suu üldine seisukord	Õmblused, ühendused, kinnitused	Meister, karu omanik, asukoht	Eeldatav valmistamine, ostetud/annetatud
 40 cm	valge lambanahk, puitlaast, must riie	mustad nõöbid, must nahk, logisevad käpad, villakarv kulunud	käsitsi õmblused (üleloomispiste), puidust kettad, nööri (liikuvad käpad)	- Perekond Mänd Rakvere	1948. a Heli perekonda kuulunud 75 a.
 43 cm	valge lambanahk, puitlaast, must nahk	punasest klaasis, must nahk, osaliselt kulunud villakarv	käsitsi õmblused, puidust kettad, traat, (liikuvad käpad)	-	- ostetud laadalt
 50 cm	pruun lambanahk, puitlaast, pruun nahk	klaasist, must nahk, heas seisus	õmblusmasinaga õmblused, puidust kettad, traat, (liikuvad käpad)	- Paides elav tüdruk	- ostetud laadalt
 45 cm	helepruun lambanahk, puitlaast, pruun nahk	mustad nõöbid, pruun nahk (pooleldi kulunud), kulunud ja parandatud	käsitsi õmblused, puidust kettad, traat, (liikuvad käpad)	-	- ostetud antikvariaadist
 50 cm	valge lambanahk, lambavill, pruun nahk	punased nõöbid, nahast nina, logisevad käpad	käsitsi õmblused, nööriühendus (liikuvad käpad)	- Tallinn	- ostetud laadalt

 <p>48 cm</p>	<p>valge lambanahk, puuvilla vatiini laadne materjal, pruun nahk,</p>	<p>mustad nõöbid, must nahk, kõrvad puuduvad, kohati rebenenud õmblused</p>	<p>õmblusmasinaga õmmeldud, puidust kettad, nöörihendus, (liikuvad käpad)</p>	<p>-</p>	<p>- ostetud antikvariaadist</p>
 <p>u. 50 cm</p>	<p>valge lambanahk, puitlaast, lambanahk</p>	<p>mustad nõöbid, must nahk, koidest söödud, käpad lahti/katki</p>	<p>käsitsi õmblused, papist kettad, nöörihendus (liikuvad käpad)</p>	<p>- Rakvere</p>	<p>- ostetud antikvariaadist</p>
 <p>30 cm</p>	<p>valge lambanahk, lambavill, lambanahk</p>	<p>must nõöp, must riie, heas seisus</p>	<p>käsitsi õmblus, - nöörihendus (liikuvad käpad)</p>	<p>Heli Mänd</p>	<p>2000 aastate algupoolest</p>
 <p>26 cm</p>	<p>valge lambanahk, puidust laast, must nahk</p>	<p>klaasist silmad, tikitud nina, kael katki</p>	<p>käsitsi õmblus, - - käpad ei liigu</p>	<p>-</p>	<p>-</p>
 <p>60 cm</p>	<p>hall lambanahk, puitlaast, hall nahk</p>	<p>lillad nõöbist silmad, plastmassist nina, heas seisus</p>	<p>õmblusmasinaga õmmeldud, - - (liikuvad käpad)</p>	<p>-</p>	<p>ostetud antikvariaadist</p>

LISA 4. Intervjuu küsimused Heli Männiga

1. Kui palju karusid erakogus kokku on?
2. Mis aastal sai mänguasjade erakogu alguse?
3. Mitu lammaskaru on erakogus?
4. Mis aastast on teada kogu vanim ja noorim lammaskaru?
5. Millal jõudis esimene lammaskaru erakogusse- kuidas, kellelt?
6. Millises seisukorras lammaskarud on Teieni jõudnud?
7. Kas ja kuidas restaureerite kogu mängukarusid?
8. Kas teate Eestis tänapäeval mõnda lammaskaru valmistajat?
9. Kas olete ka ise mõne mängukaru valmistanud ja millisest materjalist?
10. Millisest piirkondadest on erakogu lammaskarud pärit?
11. Kui tihti karude kollektsioon näitustel osaleb ja kuna on järgmine näitus?
12. Mis on teie arvates karude fenomen nii väikestel kui suurteil?

LISA 5. Töövahendid viltmaterjalist mängukarude valmistamiseks**Materjali arvestus ühe mängukaru kohta**

Viltmaterjal 80 x 50 cm

Lambanahk 20 x15 cm

Liimirie

Naturaalne pestud lambavill 400 gr

Käärid

Triikraud

Õmblusmasin

Roostevabad nõöpnõelad (3 cm)

Roostevabad nõöpnõelad (6 cm)

Pikk õmblusnõel (17 cm)

Väike õmblusnõel (4-5 cm)

Tugev õmblusniit (100 % polüester)

Tugev linane lõim/nöör

Käsitöötangid

Sõrmkübar

Rätsepa mõõdulint

Lõng (villane/peenvillane)

Ümara otsaga pulk (15-20 cm)

LISA 6. Mängukaru valmistamise tööjuhend

<p>Triigi viltkanga ühele poolele liimiriie kahes kihis ristipidise asetusega (triikraua temperatuur 2-3 vahel).</p>	
<p>Lõika läbipaistvast paberist vajalikud lõiked välja ja kinnita lühemate nõõpnõeltega liimiriidele peale.</p>	
<p>Alusta detailide käsitsi kokku traageldamist lõigetest nr 1. ja 2. Seejärel tee masinaga õmblus fikseeritud detailidele.</p>	
<p>Ühenda omavahel lõige nr 3.</p>	

<p>Õmble kaks eraldi ühendatud peasa omavahel pahemalt poolelt kokku (jälg pealael olevat keskpunkti).</p>	
<p>Ühenda kõrva detailid (nr 4) pahemalt poolelt, täida villaga ja õmble täiteava käsitsi õmblusega kinni. Pea villaga täitmise järgselt kinnita põlvikpiste abil kõrvad pea külge.</p>	
<p>Ühenda omavahel keha lõige nr 5. peegelpildis.</p>	
<p>Ühenda omavahel keha lõige nr 6. peegelpildis ja õmble omavahel ühendatud detailid kokku.</p>	

<p>Ühenda omavahel lõiked 7.– 7a ja 8.</p>	
<p>Ühenda omavahel lõige 9. peegelpildis, lisa talla alla käpalapp (jätta käpa ots õblemata).</p>	
<p>Keera õmmeldud kehaosad parempidi ja täida villaga. Villaga täitmisel on abiks ümara otsaga pulk, millega villa tugevasti kokku suruda. Käppade võrdseks täitmiseks on abiks väike köögikaal. Lahtised lõime otsad tõmba kokku ehk kroogi keha täiteava kinni ja kinnitad lahtised lõimeotsad topelt sõlmega. (Pea ja keha kinnitus eelpiste ja krookimise teel).</p>	
<p>Kinnita peale villaga täitmist kehaosad käsitsi õblemise teel (vt peatükk 4.2).</p>	

<p>Valminud mängukaru kehaosad.</p>	
<p>Pea ja keha ühendamine põlvikpistega (vt peatükk 4.2).</p>	
<p>Esikäppade kinnitamiseks nõõrühendusega mõõda pea ja kaela joonest allapoole 3 cm ja tähista pikemate nõõpnõelaga asukoht.</p>	
<ul style="list-style-type: none"> -Vii pikk nõel ja lõim parema esikäpa siseküljelt välisküljele -Too nõel käpa siseküljele tagasi ja vii nõel läbi keha vasaku käpa välisküljele - Korda tegevust veel üks kord, et nõõrühendus kinnitaks käpad ja keha kahel korral - Kinnita peale ühendamist lõim sõlmimise teel kahekordselt parema käpa ja keha vahelises osas. 	

<p>Kinnita tagakäpad keha külge nõõpnõelaga tähistatud kohta.</p>	
<p>Tagumiste käppade ühendamisel keha külge korda esikäppade juures kirjeldatud tegevust.</p>	
<p>Märgista silmade asukoht lühemate nõõpnõeladega eelnevalt mõõdetud asukohale (pealae keskjoonest 4 cm nina suunas) Tiki karule pähe silmad, nina ja suu.</p>	

LISA 7. Fotod

Joonis 23. Valgest villast karu (Allikas: Sandra Urvak)

Joonis 24. Pruunist villast karu (Allikas: Sandra Urvak)

Joonis 25. Kolleksioon „Sõpruskond” (Allikas: Sandra Urvak)

Joonis 26. Mängukaru lõiked

Joonis 27. Villaga täidetud karu keha osad

Joonis 28. Proovikaru

Joonis 29. Suur lammaskaru TMMM 14581
(Allikas: Liis Järv)

Joonis 30. 100 aastane lammaskaru TLM
(Allikas: Erakogu)

Joonis 31. TMMM 8862.1-2 vatist täitesisu
(Allikas: Erakogu)

Joonis 32. Erakogu lammaskarud (va. väike pruun nahast karu). (Allikas: Erakogu)

